

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII ст.

У статті розглянутий правовий і соціальний статус православного духовенства в суспільстві Гетьманщини і Правобережжя. Особливості правового становища духовенства показані у світлі становища православної церкви в соціумі.

Релігійне відродження, яке триває в нинішньому українському суспільстві, вимагає осмислення і врахування накопиченого історичного досвіду у сфері релігійних відносин. Тож важливим є звернення до сторінок минулого з метою дослідження ролі і місця православного духовенства як соціального стану в українському суспільстві на різних етапах його розвитку. Показовим у даному контексті є період другої половини XVII – XVIII ст., коли існувала і функціонувала українська державність, хоча і в умовах автономії. У даній статті здійснена спроба проаналізувати основні риси православного духовенства як суспільного стану і встановити особливості його правового статусу в державі.

Хоча соціальна структура українського суспільства другої половини XVII – XVIII ст. досліджувалася не одним поколінням вчених, але зауважимо, що в центрі уваги більшості науковців були питання економічної, соціальної ролі та правового статусу козацтва, міщанства, селянства Гетьманщини. Місце духовенства у соціальній структурі вивчалось в основному у контексті дослідження загальної історії православної церкви в Україні. Вагомий внесок у розробку цього питання становлять праці І. Власовського [5], Т. Євсєвої [7], С. Плохія [14], М. Яременка [21] та ін. Ми розглянемо правовий і соціальний статус православного духовенства в суспільстві Гетьманщини і Правобережжя у світлі становища православної церкви в соціумі.

В українському суспільстві православне духовенство завжди відіграло важливу роль. Воно користувалося повагою з боку решти населення; саме духовенство на певному етапі розвитку українського народу стало тим стрижнем, навколо якого об'єдналася українська спільнота в опорі іноземній асиміляції. Після поразки козацько-селянських повстань 30-х рр. XVIII ст. православні українці Речі Посполитої все більше ідейно згуртовувалися навколо Київського митрополита, чий вплив

став своєрідною альтернативою державній владі. Церква здійснила значний вплив на світогляд українців.

У роки Визвольної війни православна церква в Україні була повністю відновлена у своїх правах. За договором 1654 р. царський уряд підтвердив права та привілеї православного духовенства та обіцяв не рушити їх [12, с. 155].

Зі свого боку православне духовенство молилося за козацьке військо, надаючи духовних санкцій владі гетьмана, опікувалося справами освіти і культури, виховуючи політичну і духовну еліту нації. Завдяки вільній участі у політичному житті країни, церква виступала активним і досить самостійним чинником на теренах Європи [14, с. 160-166], репрезентувала інтереси гетьманської держави. Така виважена позиція Б. Хмельницького, підкріплена багатотисячним козацьким військом, підняла престиж України у світі як християнської держави. Українського гетьмана православний світ розглядав як головного оборонця прав народів, поневолених турками [7, с. 101].

За життя Б. Хмельницького Москва не наважувалася втручатися у справи української православної церкви, але у наступні роки тиск посилювався. Однак попри руйнування і спустошення країни в добу Руїни, попри зростаючий тиск Москви, церква залишалася світочем української культури і символом української незалежності. Київська духовна академія продовжувала виховувати політиків і діячів культури. Зберігалася давня практика посилати молодь до університетів Західної Європи.

У 1686 р. українська православна церква була підпорядкована московському патріархату, хоча це і не порушило її основних привілеїв. Однак на українську православну церкву поширилися заходи, що їх у подальшому вживали російські монархи щодо російської православної церкви. Зміна юрисдикції Київської митрополії започаткувала процес поступової і неухильної перебудови церковно-державних відносин на українських землях. Після присяги київського митрополита Гедеона Москві «у всьому згідним бути і купночинну» посилювалися відцентрові тенденції всередині української церкви: під ставропігію (управління) московського патріарха перейшли найдавніші українські єпархії та монастирі. Роздроблена між кількома державами, Київська митрополія мала наприкінці XVII ст. лише одну митрополичу єпархію. У Гетьманщині вона простягалася від Козельська, Ніжина, Батурина, Січі до західних кордонів країни [7, с. 101]. Загалом влада і титул митрополита звелися до мінімуму. Ліквідація митрополичого управління єпископіями, архимандріями, ігуменствами, монастирями і церквами в межах митрополії знищило право, яке ставило Київську кафедру на один рівень із патріархами [8, с. 163-164].

Дещо виправити ситуацію намагався І. Мазепа. Вже від початку свого гетьманування він виявив себе великим покровителем української церкви і меценатом національної освіти. Така політика давала можливість підготувати ідейний ґрунт для об'єднання України. Добре усвідомлюючи роль і місце сильної і автономної церковної структури у державі, гетьман виклопотав новому київському митрополитові В. Ясинському титул екзарха московського патріарха. Сучасники називали гетьманування І. Мазепи «другою золотою добою» в історії української церкви. Вона збіглася в часі з царюванням і реформаторською діяльністю Петра I та його радника Феофана Прокоповича. Як відомо, цей фатальний збіг обставин знищив політичні досягнення Мазепи в царині державного та церковного будівництва.

Звичайно, довгі роки Руїни, безперервне кровопролиття і невдачі визвольних змагань поступово нівечили духовні цінності в суспільстві. Однак не можна відмовити щирості та ідейності праці великому числу українських церковно-культурних працівників на полі церковно-адміністративному, шкільній освіті, місії літератури, мистецтва і т. ін. [5, с. 165].

Духовенство поділялося на чорне (ченці) і біле (те, яке несло службу в церквах). Суспільна верства, яка сформувалася з дітей білого духовенства, одержала назву духовного стану. В період становлення абсолютної монархії правова регламентація духовенства підсилася, оскільки активно тривав процес підпорядкування церкви державі, її входження до складу державного апарату, тобто її етатизація.

Духовенство традиційно було важливою політичною силою в державі, володіло значною кількістю землі та селян. Ця власність захищалася виданими царями грамотами, які звільнювали духовенство від повинностей та податків на користь держави. Біле духовенство сплачувало податки й несло повинності на користь чорного. Церковна адміністрація складалася з представників чорного духовенства. Саме чорне духовенство було привілейованою верствою населення Гетьманщини. Отже, за своїм правовим статусом чорне духовенство наближалось до знатного значкового товариства.

Чорне духовенство було вилучене з-під загальної юрисдикції. Для нього існував спеціальний духовний суд, впроваджений ще Петром Могилою, – Консисторія.

Серед ченців, особливо вищого стану, було багато високоосвічених вчених, що закінчили Києво-Могилянську Академію або Чернігівський чи Переяславський колегіум, були професори з них. Це зумовило велику пошану до вищого духовенства в українському суспільстві.

Українське духовенство стало «культурним містком» між Московською Руссю і Західною Європою, через який доба «освітнього абсолютизму» поширювалася і на відсталу Московію.

Але російська влада за правління Петра I розпочинає наступ на права церкви з метою обмежити православ'я і цілком підпорядкувати його державі. Проголошується нова форма церковно-державних стосунків.

Процес етатизації церкви передбачав секуляризацію земель, тобто вилучення їх у церкви у власність держави, і бюрократизацію духовенства. Під час військовий дій кожний п'ятий з селян духовних вотчин брався до армії.

Цілеспрямований наступ на права церкви підсилювався в I чверті XVIII ст. В 1700 р. помер патріарх Адріан, і Петро I не став призначати нового патріарха. Таким чином, патріаршество було скасоване; управління церквою перейшло до Святійшого Синоду, органу, який за юридичним статусом наближався до колегії. За указом 1705 р. на священників, які не мали парафії, і на їхніх дітей замість військової служби покладалася регулярна грошова сплата. Указ 1706 р. впровадив збирання драгунських коней з кожної парафії; пізніше його замінила грошова сплата в розмірі 15 карбованців з парафії. Спеціальними законодавчими актами поширюється стягування на військові та будівельні потреби значних сум з коштів монастирів й архієрейських домів. Затвердженню залежності духовенства від держави сприяли впроваджені в 1722 р. штати, за якими вільними від подушного податку офіційно визнавалися тільки особи духовного стану, які мали місця у церквах, та їхні діти. Всі інші представники духовенства прирівнювалися до податного стану.

Для впорядкування духовенства і підсилення його залежності від світської влади з 1722 р. були встановлені жорсткі правила вступу до духовного стану. Так, з дворян дозволялося стати духовною особою лише молодшим синам і лише з 40 років [21, с. 44]. З інших станів приймалися лише особи, за яких був сплачений подушний податок. Такі заходи сприяли тому, що духовенство залишалося замкненим, спадковим станом. Корпоративність його підсилилася.

У Гетьманщині другої половини XVII ст. православне духовенство, за традицією, обиралося. Пізніше воно стало призначатися російською світською владою. Світська влада, за традицією, започаткованою ще у Великому князівстві Литовському, переважала над духовною. З початку XVIII ст. спостерігається різке збільшення повноважень світської влади за рахунок духовної влади, що пояснюється загальною політикою російського царизму по відношенню до

церкви. Імператори все більше прагнуть приборкати духовну владу і поставити її на службу державі. Така політика велася царизмом і по відношенню до Гетьманщини. Після смерті Київського митрополита Йосафа Кроковського 1 червня 1718 р. (він помер у Твері на шляху до Петербургу) на київську митрополію призначений був «злосчастний» Варлаам Ванатович, але без висвячення на посаду митрополита. Його наступник Рафаїл Заборовський був призначений на цю посаду 11 червня 1743 р. У листі від 11 січня 1744 р. Рафаїл Заборовський висловив подяку імператриці Єлизаветі Петрівні за «високу милість» і запевнив її у вічній своїй відданості [3, с. 263-264].

Однак попри зменшення обсягу реальної влади церкви протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. зростає церковне землеволодіння. Крупні монастирі і церкви володіли великими земельними угіддями. Б. Хмельницький не тільки залишив за монастирями земельні володіння та обов'язкову працю селян, а і збільшив їхні багатства подальшими наданнями. Так робили і наступні гетьмани, особливо І. Мазепа [20, с. 58, 65, 87, 112, 114; 11, с. 64]. Універсали на володіння землею протягом 1655 – 1664 рр. одержали монастирі: київські (Золотоверхий Михайлівський, Межигірський, Густинський), прилуцький (Густинський), лубенський (Агарський) та деякі інші [9, с. 114]. На кінець XVII ст. в Лівобережній і Слобідській Україні (з урахуванням Києва) загалом налічувалося 74 монастирі, з яких 20 були жіночими і 54 – чоловічими [6, с. 528-529, 531]. Переважна більшість монастирів у другій половині XVII – XVIII ст. вела значне за розмірами і цілком самостійне господарство, засноване меншою частиною на праці ченців, а більшою – на праці залежних селян. Ці господарства вже починали набувати товарного характеру, маючи у своєму розпорядженні надлишок і сільськогосподарської, і ремісничої продукції, і грошових ресурсів. Виникнення нових міст, містечок і сіл тягло за собою зростання кількості нових монастирів і церков. А оскільки для ведення феодального господарства повинне було підтримуватися цілком визначене співвідношення між орними землями, сінокосами і лісами, то освоєння нових земельних масивів неминуче потребувало і господарського використання нових площ лісів і луків, тим самим земельні володіння монастирів і духовенства весь час зростали [6, с. 594]. У середині XVIII ст. на монастирських землях було 10 000 дворів залежного від монастирів посполитого населення, а монастирська власність становила 17 % усієї земельної власності [15, с. 171]. Володіння Києво-Печерської лаври лише в Стародубському полку становили три волості: Бобовицька, Попогорська, Лищицька з чотирма селами і 11 слободами. В маєтності Київського Братського монастиря входила

велика кількість сіл на Київщині і Чернігівщині. Його володіння охоплювали територію з численними річками і озерами. В багатьох місцях були збудовані греблі та млини. На Дніпрі і Десні монастиреві належали перевози [9, с. 114].

Крім того, населення щедро надавало у спадщину церквам і монастирям землі «на спомин душі». Так, 31 березня 1676 р. міщанин Василь Осипенко звелів вписати до книг Бориспільського магістрату свій заповіт, пояснивши це тим, «яко teraz часи небезпечние». Він заповідав своє майно жінці Химі і церкві рівними частками [1, с. 86-87]. У вересні 1687 р. складала заповіт міщанка Варвара Микитиха Зінчича. Вона залишила свою землю церкві [1, с. 100-101].

Церковне землеволодіння зростало також за рахунок захоплення земель непривілейованих верств – міщан і селян. Траплялися утиски селян і міщан з боку церков і монастирів, які прагнули привласнити селянські та міщанські землі. Боротьба міст і сіл з монастирями за землю, яка розпочалася наприкінці XVII ст., проходить через усю історію Гетьманщини. Цікаво, що українська світська влада в цих змаганнях традиційно приймала бік церкви, незважаючи на те, що російський уряд вів протилежну політику.

Сучасники відмічали, що майже вся смуга землі по Дніпру від Десни до кордонів Чернігівської і Полтавської губерній і навіть на південь від кордонів знаходилася у руках то Кисво-Печерської Лаври, то Межигірського, то Михайлівського, то Братського монастирів, які набували її шляхом купівлі або дарувань [11, с. 111]. У 1686 р. І. Самойлович видав мешканцям Остра охоронний універсал, в якому зазначив, що «водлуг кривд, вчиняємих отцем ректором і ігуменом братським київським», а саме відбиранням у міщан «кгрунтов старинних, полей, сіножатей і пущі», гетьман заборонив церквам «міщан кривдити» [11, с. 115]. Однак уже за правління І. Мазепи утиски продовжувалися. Міщани знов поскаржилися гетьману, але той у дуже різких виразах докоряв міщанам, що вони відволікають його від державних справ, звинувачував їх у непокірності і настирності. Село було віддане монастирю [11, с. 117 – 118]. Козакам села Порошиці довелося відстоювати право власності на свої землі, на які заявив претензії Новгород-Сіверський монастир, у суді [2, с. 56].

Значним, хоча і не дуже поширеним, джерелом прибутків духовенства була торгівля. Монастирі регулярно споряджали свої обози у Крим і Прикарпаття за сіллю, здебільшого для власних потреб, а також інколи для продажу або позички селянам. Джерела свідчать про систематичні подорожі монахів та монастирських підданих за необхідними товарами. Так, 8 лютого – 30 травня 1725 р. датуються

клопотання ієромонаха Києво-Печерської лаври Пахомія та ієромонаха Києво-Михайлівського Видубицького монастиря Феодосія про дозвіл на виїзд за кордон для купівлі солі та інших товарів. Того ж року до Коломиї за сіллю їздили ієромонах Чернігово-Троїцького монастиря Чернявський та ієродиякон Христофор з «послушниками». Навесні 1744 р. піддані Києво-Вознесенського жіночого монастиря П. Волошенко з товаришем та 21 челядником їхали «до польського містечка Коломиї для покупки стулкової солі». Тоді ж до Коломиї через Ханбінковський форпост з паспортами Київської губернської канцелярії вирушали піддані Києво-Микільського Устинного монастиря з села Гатнова К. Медведєв з товаришами та 24 челядниками. З 1751 р. відомий опис товарів новомглинського священика Йосифа Савицького, який, «підробляючи» чумакував та їздив у слобожанський Бахмут за сіллю на узбережжя Азовського моря – для продажу горілки і купівлі риби [18, с. 69-70].

У Гетьманщині був високим престиж православної віри, що знаходило підтримку з боку російського уряду. Держава заохочувала переходи у православну віру представників інших конфесій. Так, Петро Крефт, лютеранин, що перебував на російській службі прапорщиком, відвідав Києво-Печерську Лавру і там зустрівся із ченцем Михайлом, колишнім лютеранином, з яким довго говорив. Після розмови Петро Крефт написав листа Петру I із проханням дозволити йому прийняти православ'я. Своє рішення він обґрунтував так: «... в нашій Лютеранській вірі постів святих жодного не мають, також і Пресвятій Богородиці і всім угодникам Божим не поклоняються... Віра православна вельми благочестива», тому він хоче «її восприяти» [3, с. 126].

Про повагу до духовенства в українському суспільстві говорить той факт, що коли за злочинця вступалися монастирі або духовні особи із проханням, щоб смертну кару було замінено роботами у монастирі, суд звичайно пом'якшував вирок.

1 листопада 1708 р. до Харківського суду доставили впійманих «мішкоріза» (зłodія, що крав на ярмарках із мішків) Кучерявого і «родимця» Харківського полку Ярофієвича, за якого вступився Мгарський ігумен. Ярофієвича звільнили і передали до монастиря на роботи [19, с. 75].

Крім вищеназваних причин, у даному випадку справа полягала в тому, що в монастирях не вистачало робочих рук, і злочинці використовувалися як безкоштовна робоча сила. Крім того, можна було сподіватися, що злочинець у монастирі виправиться.

Однак українське суспільство Гетьманщини було позбавлене релігійного фанатизму. До релігії ставилися із повагою, але ставлення

до порушників релігійних засад у Гетьманщині було досить лояльним, на відміну від такого у Росії. Це можна пояснити тим, що злочин розглядали як результат «Божія попущення». Ставлення до злочину як до непокірності волі Божій, як до вчинку, який гнівить і ображає Божество, виявляється при вивченні судових актів XVII – XVIII ст. Епітети злочинів, які вжито в судових документах: «богомерзкое дело», «богобридкоє дело», «виступок, маєстат Божій ображающий» [19, с. 115]. Правосуддя – «право святое». Злочинець – «оставил боязнь Божую ... незбожник», «забув страх Божій». Злочини здійснюються, за актовими книгами, «через искони вселукавого и во миру действующего врага диявола»; вони є «наущением бисовским», яке здійснилося «под предводительством диявола», «по потуранню чорта» [19, с. 116]. Тому до порушників релігійних засад ставилися із жалістю, як до хворого, і намагалися його «наставити на істинну путь».

У Лубенському полковому секвестрі на початку 40-х рр. XVIII ст. затримали слугу лубенського полковника Іллію Човпила, який «записався кровію своєю князю бісовському і всім бісам у службу з душею і тілом на 20 літ.» Полковий суд провів допит Човпила і відіслав його до Києва на розслідування справи митрополитом [10, с. 430-431].

Канцелярист Іван Робота «відступив від Бога і запродався чорту», у чому написав чорту розписку. Ця розписка була знайдена глухівським сотником і пред'явлена до генеральної Канцелярії. Відступника закували в кайдани і відправили до Києва на суд Консistorії. Однак церковний суд передав справу на розгляд Генерального Суду. Суд виніс рішення відправити Івана Роботу до монастиря «в науку» до «іскусного старця» [19, с. 181 – 184].

За українським законодавством XVIII ст., особа, яка переходила в іншу віру вимушено, знаходячись у полоні, при поверненні її у християнство каралася не смертною карою, а постриженням у ченці (Права, за якими судиться малоросійський народ, глава II, арт. 3, п. 4) [17, с. 153].

Як вже вказувалося вище, біле духовенство не мало таких привілеїв, як чорне. Біле духовенство сплачувало податки на користь чорного, а за способом життя відрізнялося від селянства незначною мірою. Воно було численним станом. Біле духовенство звільнялося з-під загальної підсудності і підлягало спеціальним церковним судам. Але справи духовенства із мирянами розглядали світські суди.

До білого духовенства постійно вливалися нові сили із знатного товариства і з козацтва, а з іншого боку «попівські сини» вступали до козацтва, досягаючи там високих посад [15, с. 171]. На те, як багато синів священиків не хотіло наслідувати батьківське заняття, вказу-

ють спеціальні накази К. Розумовського приймати синів протопопів до значкового товариства, а синів рядових священиків – як виборних козаків, при чому вказувалося на можливість підвищення по службі для «здатних» [13, с. 74].

Нижчі церковні посади займали особи, які не мали великої власності і влади. Так, посади дяків були виборними. Дяків обирала громада, часто це були мандрівні «школярі», тобто особи духовного стану, які закінчили семінарію, але не мали достатніх зв'язків і коштів, щоб знайти собі роботу у багатій парафії. Цікаво, що громада звичайно влаштовувала претенденту або претендентам на посаду дяка в селі справжній екзамен. Вимогами до кандидатів були «добрий голос, належне знання служби церковної і талант педагога» [4, с. 456]. Мандрівні дяки підлягали випробуванню перед всією громадою. Селяни збиралися на церковному погості біля дзвінниці, а претенденти на місце дяка піднімалися на дзвіницю і робили промови, часто у гумористичному дусі. Почуття гумору, дотепність і кмітливість відігравали вирішальну роль [4, с. 457].

Однак незважаючи на те, що біле духовенство не мало значних привілеїв чорного духовенства, населення ставилося до них із повагою, а влада дбала про них.

Таке становище духовенства на Лівобережжі становило яскравий контраст становищу духовенства Правобережжя, яке у досліджуваний період знаходилося під владою Речі Посполитої. Причому принизливим було положення не тільки православного, а і греко-католицького священика, хоча воно наближеним було до католицького.

Призначення священиків на посаду у Речі Посполитій здійснював архієрей. Для призначення вимагалось пред'явити «презентальні папери», або «презенти». До них входили: представлення благочинного, або духовного правління, заставне клопотання від парафіян, схвальні свідоцтва від сусідів або осіб, у яких священик перебував на службі, звільняючі шкільні свідоцтва тощо. Обов'язковим було пред'явлення «презенти» – рекомендації або згоди з боку поміщика на приймання даного священика на посаду. Збереглися деякі зразки таких паперів. «Священику Лаврісевичу по Меланію двора і парафіян бить всегда на любомльском пріходє», «Священика Анишкевича в сходство желанія житинського володельца і парафіян на житинську парафію перевести», – читаємо у «презентальних» паперах [16, с. 357-388].

Знуцання над священиками з боку панів були звичайним явищем на Правобережжі. Польські пани, зневажаючи православ'я, переносили таке ставлення і на уніатів. І тих, і інших вони вважали за кріпаків і не робили різниці у поводженні із селянами і духовенством. Так, пан

Схабiцький, володар с. Янковицi Житомирського повіту, узяв за звичку притягувати дяка місцевої церкви до здійснення перукарських послуг. Кожного дня дяк мусив являтися до маєтку, стригти і голити пана і його прислужників. Це повинність діяла і у вихідні дні, коли вранці дяк мусив бути присутнім у церкві на службі. Отже, панський наказ виконати було дуже важко. Одного разу дяк не прийшов до маєтку, залишившись на службі, за що пан звелів вибити його 50 ударами батога [16, с. 361].

Інший пан звелів православному священику правити святкову Різдвяну Літургію за новим стилем, тобто за римським католицьким календарем. Священик відповів, що не готовий цього зробити. Тоді пан наказав своїм православним кріпакам (ясно, що вони не могли відмовитись під страхом страшного покарання) всю ніч стукати священику у вікна і двері і кричати: «Добродзю, добродзю! Чи буде завтра служба?» [16, с. 362].

Відомі випадки, коли католицькі пани били священиків, кидали їх до в'язниці, принижували їхню гідність. На духовенство писалися наклепи, часто нібито від імені громади. Допускалися значні економічні утиски священиків.

Таким чином, аналіз правового становища духовенства дозволяє зробити висновок про те, що чорне духовенство за правовим статусом вважалось привілейованою верствою, тоді як біле духовенство мало менше привілеїв і нижчі служителі церкви за правовим становищем наближалися до посполитого населення. Але все духовенство користувалося повагою в українському суспільстві і кращі з його представників становили не тільки соціальну, а й інтелектуальну та духовну еліту українського суспільства.

Бібліографічний список

1. Акты Бориспольского мейского уряду // Киевская старина. – 1892. – № 7. – С. 74 – 183.
2. Багалея Д. И. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII вв. // Киевская Старина. – 1883. – № 7. – С. 52 – 59.
3. Благодарственное письмо Императрице Елизавете Петровне за возвращение Киевской кафедре митрополитанского титула // Киевская Старина. – 1892. – № 8. – С. 263 – 264.
4. Боржковский В. Предание и песня об экзамене дяка в старинной Малороссии // Киевская Старина. – 1892. – № 6. – С. 453 – 459.
5. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Н.-Й. – Київ, 1997. – 311 с.
6. Водарский И. Землевладение русской православной церкви и её хозяйственно-экономическая деятельность (XI – начало XX века) //

- Русское православие: Вехи истории / Науч. ред. А. И. Клибанов. – М. : Атеистическая литература, 1989. – 368 с.
7. Євсєєва Т. М. Роль церковної еліти у формуванні політичної самосвідомості / Т. М. Євсєєва // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 89 – 104.
 8. Історія православної церкви на Україні : зб. наук. пр. [упоряд. Яременко В. А. та ін.]. – К. : «Четверта хвиля», 1997. – 352 с.
 9. Історія Української ССР. – Т. 3 / Ред. тому М. Т. Яценко. – К. : Наук. думка, 1987. – 592 с.
 10. Кулиш П. Записки о Южной Руси. В 2-х т. – К. : «Дніпро», 1994. – 719 с.
 11. Лучицкий И. Гетман Мазепа и остерские общие земли // Киевская Старина. – 1892. – № 1. – С. 19 – 123.
 12. Музиченко П. Історія держави і права України. – К. : Знання, 2007. – 471 с.
 13. Окіншевич Л. Лекції з історії українського права. – К. – Мюнхен: [б. в.], 1947. – 171 с.
 14. Плохий С. Н. Папство и украинская политика римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв. / С. Н. Плохий. – К. : Вища школа, 1989. – 222 с.
 15. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К. : Либідь, 1992. – 608 с.
 16. Помещики и духовенство в Юго-Западном крае в конце прошлого столетия // Киевская Старина. – 1892. – № 9. – С. 354 – 390.
 17. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 [Текст] / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд. К. А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. – К. : [б. в.], 1997. – 547 с.
 18. Пришляк В. Торговці Гетьманщини у першій половині XVIII ст. / В. Пришляк // Київська Старовина. – 2001. – № 6. – С. 66 – 72.
 19. Слабченко М. Е. Опыт по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. / Слабченко М. Е. – Одесса: Тип. Акц. Юж.-рус. о-ва печ. дела, 1911. – 292 с.
 20. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / упорядн. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. – Київ – Львів, 2004. – 1088 с.
 21. Яременко М. Чернецтво київських чоловічих монастирів (1721 – 1740 рр.): спроба колективного портрета / М. Яременко // Київська Старовина. – 2001. – № 6. – С. 42 – 66.

В статтє рассмотрен правовой и социальный статус православного духовенства в обществе Гетьманщини и Правобережья. Особенности правового

положення духовенства показаны в свете положения православной церкви в социуме.

This article describes the legal and social status of the Orthodox clergy in society in Ukrainian Hetman State and in the Right Bank Ukraine. The features of the legal status of the clergy are shown in the light of the situation of the Orthodox Church in society.

Стаття надійшла до редколегії 17.01.2013

УДК 341.3:355.216(4)(091)

Громовенко К. В., НУ «ОЮА»

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОГО НАЙМАНСТВА В АНТИЧНІЙ, СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ТА РАННЬОМОДЕРНІЙ ЄВРОПІ

В статті розглядаються політико-правові аспекти військового найманства в Європі з античних часів до XV ст. Здійснено спробу дослідити генезу найманства іноземного війська в добу античності, розглянути правові положення що до найму професійних військ в античному світі та середньовіччі, дослідити вплив найманства на міжнародні відносини та міжнародно-правове регулювання у XII-XIII ст., проаналізувати організаційно-правові особливості кондотьєрського та державного найманства в пізньому середньовіччі.

Розповсюдження приватних військових компаній в останні десятиліття загострює питання про виправданість та правомірність їхньої діяльності. Дуже тонка межа між приватними військовими компаніями та найманими військами робить відповідь на питання про статус згаданих компаній неоднозначним. Заборона найманства на міжнародно-правовому рівні робить діяльність приватних військових компаній об'єктом прискіпливої уваги збоку міжнародного співтовариства. В цьому контексті ми вважаємо плідним придивитись до проблеми існування найманих військ в історичному аспекті. Довгі століття найманство було цілком правомірною діяльністю, яку регулювали міждержавні угоди та державні правові акти. Постає цілком імовірним, що саме погляд убік відносин найманих військ та держави в історичному аспекті може відкрити для нас додаткові аспекти розуміння діяльності приватних військових компаній.